

УДК 94 (477.6) «18»

О.П. САМАНЦОВ, О.В. САМАНЦОВА

ДІЯЛЬНІСТЬ СПОЖИВЧОГО ТОВАРИСТВА БРЯНСЬКОГО МЕТАЛУРГІЙНОГО ЗАВОДУ КІН. ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.

Саманцов Олександр Петрович – кандидат історичних наук, доцент, кафедра документознавства та культурно-інформаційних технологій, Донбаський державний педагогічний університет (м. Слов'янськ)

Саманцова Олена Валентинівна – асистент, кафедра документознавства та культурно-інформаційних технологій, Донбаський державний педагогічний університет (м. Слов'янськ)

У статті автори розглядають процес створення та подальшого розвитку споживчого об'єднання Брянського металургійного заводу та особливості його діяльності.

Ключові слова: споживче об'єднання, пайовики, дольники, прибуток, торгівельна діяльність, Брянський металургійний завод.

Саманцов А.П., Саманцова Е.В. Деятельность потребительского общества Брянского металлургического завода кон. XIX – нач. XX ст.

В статье авторы рассматривают процесс создания и дальнейшей трансформации потребительского объединения Брянского металлургического завода, особенности его деятельности.

Ключевые слова: потребительское общество, пайщики, дольщики, прибыль, торговая деятельность, Брянский металлургический завод.

Samantsov A.P., Samantsova Ye.V. Activity of consumer fellowship of the Bryansk metallurgical factory in the end of the 19th – the beginning of the 20th

In the article the authors examine the process of the creating and the further development of the consumer association of Bryansk Steel Works and the peculiarities of its activities.

Key words: consumer association, shareholders, co-investors, profits, trading activities, Bryansk Steel Works.

Постановка проблеми. Із проголошенням у 1991 році незалежної Української держави в країні розпочався новий етап розвитку національної історичної думки. Він дав поштовх новим науковим розробкам, спрямованим на відродження регіональної історії, переосмислення накопиченого фактичного матеріалу, точок зору, концепцій та поглядів істориків і економістів ХХ ст. А відтак, суспільно потрібним стало подолання існуючих ідеологічних стереотипів та міфів навколо історії регіонів, їх місця та ролі у загальнонаціональній історії.

Аналіз досліджень і публікацій. З моменту створення споживчих об'єднань робітників, у дореволюційному науковому середовищі це явище розглядалось як таке, що притаманне капіталістичному устрою.

Тогочасна історіографія розглядала споживчі об'єднання як одну із складових профспілкового та кооперативного руху, не виокремлюючи його як самостійний напрямок (Гриневич В.П. «Професіональне движение рабочих в России» (1908 р.); Святловский В.В. «Профсоюзное движение в России» (1907 р.); Тогомианц В.Ф. «Потребительные общества. История, теория и практика» (1908 р.) тощо).

Радянська історіографія звернулася до питання профспілкового руху та споживчої кооперації тільки у др. пол. 50-х рр. ХХ ст. у вигляді «легальних пролетарських організацій та їх діяльності у створенні революційної ситуації» (Лось Ф.Е. «Формирование рабочего класса Украины и его революционная борьба в конце XIX – начале XX ст.» (1955 р.); Модестов В.В. «Рабочее

и профсоюзное движение в Донбассе до Великой Октябрьской социалистической революции» (1957 р.); Кирьянов Ю.И. «Рабочие Юга России (1914-февраль 1917)» (1971 р.); Прийменко А.И. «Легальные организации рабочих Юга России в период империализма» (1977 р.) тощо.

На сучасному етапі історія виникнення та розвитку кооперативного руху робітників знаходить своє нове висвітлення у наукових пошуках українських та російських дослідників, залишаючись пріоритетним напрямком для істориків України у контексті розвитку капіталізму та монополій (Михненко А.М. «Історія Донбасу: 1861-1945 рр.» (1999 р.); Щербініна О.В. «Іноземні капітали в металургійній та вугільній промисловості Донбасу і Придніпров'я (1861-1914 рр.)» (1999 р.); О.Рєєнт «Профспілкове законодавство і боротьба трудящих за свої права в період 1905-1917 рр.» (2004 р.) тощо), або як складова наукового дослідження (Михненко А.М. «Історія Донецького басейну другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст.» (2001 р.); Довжук І.В. «Роль важкої промисловості Донбасу в розвитку економіки Наддніпрянської України (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)» (2004 р.); Саманцов О.П. «Кам'яновугільна та металургійна промисловість Донецько-Придніпровського економічного регіону кін. ХІХ – поч. ХХ ст. (проблеми історіографії)» (2007 р.) тощо).

Таким чином, з огляду на певну кількість праць, проблематика споживчих об'єднань робітників належить до актуальних, суспільно вагомих та перспективних напрямів наукового пошуку.

© О.П. Саманцов, О.В. Саманцова, 2013

Мета дослідження полягає в тому, щоб на підставі аналізу широкого спектра різноманітних історичних джерел простежити процес виникнення та трансформації пайового Товариства Брянського металургійного заводу, напрями його діяльності та визначити перспективи дослідження.

Виклад основного матеріалу. Економічні трансформації Російської імперії кін. XIX ст. призвели як до зміни промислового районування країни, так і до появи низки явищ, притаманних капіталістичному устрою. Однією із характерних рис економіки того часу стало створення акціонерних товариств, межі економічної діяльності яких виходили за кордони губерній, інтегруючи в своє виробництво до того традиційно економічно не зв'язані між собою райони.

Одним із таких підприємств стало «Акционерное общество Брянского рельсо-прокатного, железоделательного и механического завода», дозвіл на створення якого був наданий 20 червня 1873 р. Головний капітал на початок створення складав 400 тис руб. Засновниками Товариства стали статський радник П.І.Губонін та колезький асесор В.Ф. Голубев. Технічним директором був призначений князь В.Н. Тенішев. Наприкінці 1873 р. були побудовані перші цехи, а в травні наступного року була розпочата прокатка рейок. А вже у 80-ті рр. XIX ст. Брянський металургійний завод виплавляв 1/3 всього чавуну в державі, а загальна кількість робітників сягала п'яти тисяч.

У 1885 р. акціонерне товариство Брянського металургійного заводу придбало 180 десятин землі в Катеринославській губернії, поблизу с. Нові Кайдаки, де й був побудований та введений в експлуатацію 22 травня 1887 р. «Александровский Южнороссийский рельсопрокатный, железоделательный и механический завод акционерного общества Брянских заводов», отримавши назву на честь імператора Олександра III. Першим директором заводу став О.М. Горяїнов.

Впродовж 90-х р. XIX ст. при підтримці адміністрації було створено «Общество брянских каменноугольных копей» та «Акционерное Общество Керченских заводов и рудников».

Впродовж 1895 р. при підтримці адміністрації Брянського заводу було створено «Товариство споживачів» та затверджено його статут.

На початок 1896 р. його пайовий (оборотний) капітал складав 32025 руб 64 коп. й впродовж року за рахунок повернутих та прийнятих паїв склав на лютий 1897 р. 59079,00 руб. [1, с. 11]. А загальна кількість членів Товариства яка на початок березня 1896р. складала 1654, вже, станом на 1 березня 1897 р., мала 1557 осіб [1, с. 2].

Нерухоме майно товариства становило на звітний період 16143 руб. 27 коп. Його складали будівлі: контора, відділ одягу, відділ бакалії, відділ м'яса та риби тощо, склади та погребі, будинок завідуючого торгівлею тощо. А рухоме майно, яке було отримане в дар або куплене впродовж року, складало 4338 руб. 67 коп. [Там само, с. 8-9].

Результатом діяльності Правління Товариства

стало отримання чистого прибутку у розмірі 10703 руб.,26 коп., який за винятком суми 5% Державного мита – 536 руб. 16 коп., мав бути розділений між пайовиками, відповідно їх вкладів та заборщиків, відповідно до Статуту (пункт 54) і складав:

«10% - у запасний капітал 1016.81
45% на закупівлю..... 4575,65
40% на паї..... 4967,40
5% на винагороди..... 508,40...» [1, с. 2].

Через десять років існування Товариства його нерухоме майно вже складало 25094 руб.21 коп., з яких зведено будівель за звітний період на суму 5928 руб. 91 коп., а рухоме майно було представлено 3830 руб. 90 коп.[2, с.10-11]. Чистий прибуток, отриманий Товариством за 1905 звітний рік, складав 4565 руб. 91 ^{1/2} коп. [Там само, с.5].

Безпосередньо розподіл отриманого прибутку проводився між пайовиками і складав 7%, що давало суму 1826 руб.36 коп. [Там само, с. 6].

Як зазначало Правління у 1911 р., «Сравнивая развитие оборота торговли 1910 г. с 1911 г., то в 1911 г. оборот выразился больше на 28141.26 1 ^{1/2} к., чем в 1910. Параллельно обороту увеличилось: паевой капитал на 8642.08, число членов О-ва на 120 человек...»[3, с.27].

Оборотний пайовий капітал на 1 січня 1912 р. складав 3813 руб. 85 коп. Нерухоме майно становило 22 647 руб. 53 коп., в той час як рухоме – 3161 руб. 06 коп. [Там само, с. 17; 19]. Чистий прибуток склав 4562 руб. 75 ^{1/2} коп.. А «...на паи по 14% с 3806-42 ^{1/2} - 40% - 1522.57» [Там само, с.8].

У 1915 звітному році оборотний пайовий капітал складав 45133 руб. 66 коп. [4, с.11]. Нерухоме майно складало 34358 руб 19 коп., в той час як рухоме 8377 руб 19 коп. Чистий прибуток склав 5923 руб. 33 коп. [Там само, с.14-15]. Відповідно відрахування на паї 4% річних 30% 1341 руб 64 коп. [Там само, с.6.]

Виходячи із невеликого обсягу статті ми не можемо розглянути структуру розподілу чистого прибутку, виокремлюючи, на нашу думку, його головну частину - пайову. В різні роки пайова частина складала 30-40% із розрахунку 4% річних у 1915 р., як найменший показник, та найбільший – 14% річних у 1911 р.

Статутом визначалась мета Товариства. Вона полягала у забезпеченні своїх членів предметами харчування та споживання за низькими цінами, та можливістю робити заощадження із прибутків, а основною діяльністю була торгівля.

Відповідно до цього, обсяги торгівельних операцій сягали :

1896 р. – 380524 руб. 46 коп.[1, с.3];
1905 р. – 436301 руб. 47 ^{1/2} коп. [2, с.3];
1911 р. – 158610 руб. 19 коп. [3, с.3];
1915 р. – 403234 руб. 36 коп.[4, с.1].

без урахування амортизацій, витрат на транспортування, пакування тощо.

Досить цікавим, на наш погляд, є аналіз структури обсягів торгівельних операцій за визначений період. Можна виділити декілька напрямів торгівлі: бакалія, мука та мучні вироби, м'ясо та риба, одяг, взуття, але тільки в лавках,

які належали Товариству, залишаючи поза увагою торгівлю на вулицях та ринку.

Таким чином, ми маємо:

На 1896 р. – бакалія 156553 руб, 02 коп.; мука та мучні вироби 120202 руб. 82 коп.; м'ясо та риба 76393 руб. 33 коп.; одяг 7974 руб. 20 коп.; взуття 17020 руб, 84 коп. [1, с. 17].

На 1905 р. – бакалія 91208 руб. 66 ^{1/2} коп.; мука та мучні вироби 85349 руб. 83 ^{1/2} коп.; м'ясо та риба 41727; одяг 5281 руб. 71 коп.; взуття 10844 руб. 93 коп. [2, с. 17-18].

На 1911 р. – бакалія 50387 руб. 81 ^{1/2} коп.; м'ясо та риба 42559 руб. 65 ^{1/2} коп. [3, с. 24-25].

Зменшення показників фінансової спроможності обумовлюється не зменшенням товарообігу, а розширенням торгівельної сфери, винесення її на вулиці, ринки, створення на них філій, перенесення в них окремих видів торгівлі, скажімо одяг та взуття, борошно та крупи тощо. Але ця проблема потребує подальшого дослідження.

Таким чином, діяльність Товариства можна поділити на декілька самостійних напрямів:

1. Забезпечення. До нього ми віднесемо створення можливостей для здешевлення собівартості м'ясо-молочних, бакалійних та мучних виробів. З цією метою Товариством орендуються угіддя для випасу. Як зазначав О.І. Приймєнко, «...кооператори арендовали 500 дес. лугов и 160 дес. пахоты для отгула скота, закупаемого на убой» [5, с. 62]. Оренда земельних угідь для посіву зерна, льону тощо

2. Переробка. Дії, спрямовані на переробку отриманого продукту. Створення заборів для тварин, організація виготовлення ковбас, м'яса, молока, сиру, шкіри, рогів тощо. Створення млинів для переробки зерна та організація виготовлення бакалійних та мучних виробів. Переробка товарів за замовленням господарів.

3. Торгівля. Безперечно, торгівля власними результатами праці в лавках Товариства, розширення торгівельних операцій за рахунок створення філій на ринках та вулицях, що посилює конкурентоспроможність виробів Товариства та розширює попит.

4. Оренда. Її слід розглядати в двох площинах: по-перше, оренда луків, яка лягає на витрати, і, по-друге, оренда площі для товарів конкурентів, або запозичання товарів і отримання із продажу відсотка, що йде на прибуток. Безперечно, такий поділ носить досить умовний характер і потребує подальшого дослідження.

Але треба виділити ще один досить важливий момент діяльності Товариства, якому радянські та сучасні історики не приділяли уваги – це створення нових робочих місць та їх забезпечення силами Товариства, або залучення до праці з оплатою із бюджету Товариства. Відповідно до цього певні відомості можна знайти й у наведених джерелах. Так, у розділі «Общин расходы» Звіту за 1915 р. визначено: «...содержание конного двора...отопление и освещение...награда служащих магазина... тощо » [4, с. 7-8]. Безперечно, такі робітники могли мати сезонний або тимчасовий

характер, але й виокремлюється група постійних робітників – продавці, робітники по переробці м'яса, зерна, робітники для перенесення та перевезення тощо.

Висновки. У результаті проведеного дослідження ми дійшли до ряду висновків, які узагальнюють авторські підходи, спостереження, інтерпретації та припущення. Вони формулюються наступним чином:

- Створення споживчих об'єднань на підприємствах різних галузей виробництва підкреслює не особливість розвитку імперського капіталізму, а скоріш поширення світових економічних явищ із притаманними для нашого регіону особливостями.

- Ініціатором створення споживчих об'єднань виступала адміністрація підприємств.

- Формування «Товариства споживачів» Брянського металургійного заводу розпочалось у момент, коли його питома вага в економіці країни складала 1/3 від усього виплавленого чавуну, а саме – виробництва розширювалось за рахунок створення нових підприємств.

- Відповідно до цього простежуються три напрями мотивації створення Товариств:

- по-перше, забезпечити своє підприємство кваліфікованою силою, даючи їм можливість стати пайовиками, або дольниками. Необхідно взяти до уваги, що кількість членів товариства складала 1557 осіб на березень 1897 р і постійно збільшувалась;

- по-друге, забезпечити себе якісними та дешевими товарами у поєднанні із покращенням свого матеріального становища;

- по-третє, це були дії, спрямовані проти дій конкурентів. Треба відзначити, що на кінець XIX ст. товариства набувають масового поширення і не тільки в промисловості, а й на селі.

- Результатом діяльності товариства було забезпечення членів товариства продуктами споживання та виплата пайових відсотків. Причому, треба визначити, що в різні періоди пайовий відсоток складав від 4 до 14 річних.

- Головним напрямом діяльності Товариства була торгівля. Головним асортиментом торгівлі залишились м'ясні товари та бакалія, одяг і взуття.

- Еволюція Товариства простежується у розширенні напрямів його діяльності – від простого продажу на початку до виготовлення власного асортименту продуктів продажу.

- Товариство стало власником своєї нерухомості й постійно розширювало цей сегмент, обумовлений технологічною та торгівельною необхідністю.

- На поч. XX ст. торгівельна діяльність Товариства виходить за межі торгівельних лавок поблизу заводу, виносячи свої філії та окремі лавки на вулиці міста, ринки, площі тощо. Відбувається певна спеціалізація лавок із розширенням певного асортименту.

- Розширення діяльності Товариства у бік власного виробництва позитивно вплинуло на створення нових робочих місць як для членів

кооперативу, так і для найманих робітників, оплата праці яких йшла із бюджету Товариства.

- Незважаючи, на більш як сторічний час свого

існування, обрана проблематика залишається ще малодослідженою та потребує свого подальшого неупередженого вивчення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Отчет (первый) Общества Потребителей при Брянском Заводе с 1-го марта 1896 г. по 1-е марта 1897 г. – Орел, 1897. – 20с.
2. Отчет (десятый) Общества Потребителей при Брянском Заводе за 1905 г. – Брянск, 1906. – 18 с.
3. Отчет (Четырнадцатый) Общества Потребителей при Брянском Заводе за 1909 г. – Брянск, 1910. – 22 с.
4. Баланс счетов Общества Потребителей при Брянском заводе на 1-е января 1915 года. – [Б.м.]: [Б.в.]. – 14 с.
5. Прийменко А.И. Легальные организации рабочих Юга России в период империализма./О.Прийменко. – К., 1977. – 164с.

Стаття надійшла до редакції 03.06.2013